

УДК 94(430).085/086 «1920/1940»:28.316.422

Трансформація нацистської політики Третього Рейху в сфері релігійного життя Німеччини в 20-ті – 40-і роки ХХ ст.

М.В. ДРОБОТ

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна,
E-mail: nickvadro@hotmail.com

Авторське резюме

На основі першоджерел та новітніх історичних досліджень розкрито трансформаційні зміни у взаємовідносинах нацизму і християнства в Німеччині протягом 1933 – 1941-х років, на прикладі основних церков – лютеранської та католицької. Прослідковуються періоди трансформації та чинники їх змін, що впливали на трансформацію релігійної політики Третього Рейху. Умовно виділено шість трансформаційних періодів нацистської політики у сфері релігійного життя Німеччини, які хронологічно охоплюють не тільки режим Третього Рейху, а й час формування НСДАП та її позиції відносно релігійного життя німецького народу. Основна увага концентрується на особливостях окремих періодів релігійної політики Третього Рейху в області «нацистського богобудівництва», що надає можливість помітити: дуалістичність позиції відносно релігійного питання серед партійців, що проявлялася у декларуванні свободи віросповідання та її фактичному обмеженні; протистояння нацистської партії («Коричневого дому») державній системі Третього Рейху; специфічність ролі Гітлера на посаді рейхсканцлера і фюрера в цій партійно-державній конфронтації. Виокремлено два чинники трансформаційних змін, які впливали на релігійну політику Третього Рейху в залежності від зовнішньо-, внутрішньополітичних обставин, а саме: партійно-ідеологічний та державно-прагматичний.

Ключові слова: націонал-соціалізм, період, політика, трансформація, ідеологія, партія, репресії, церква.

Transformation nazi policies Third Reich in the religious life in Germany in the 20-ty – 40-ty of the XX-th century

N.V. DROBOT

National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine, E-mail: nickvadro@hotmail.com

Abstract

Based on primary sources and modern historical research reveals transformational change in the relationship of Christianity and Nazism in Germany during 1933 - 1941 years, the example of the main churches - Lutheran and Catholic. Traces the transformation period of change and the factors that influenced the transformation of the religious policy of the Third Reich. Tentatively identified six transitional period of Nazi policy on religious life in Germany, which chronologically cover not only the regime of the Third Reich, but also the formation of the Nazi Party and its position relative to the religious life of the German people. The main focus is on the features of different periods of the religious policy of the Third Reich in the «Nazi god-building», which allows you to see: dualistic position towards religious issues among party members, which was shown in the declaration of religious freedom and its actual limits, opposition to the Nazi party («Brown House») state system of the Third Reich, the specificity of the role of Hitler as Reich Chancellor and Fuhrer, in the party-state confrontation. Author determined by two factors transformational changes that influenced the religious policy of the Third Reich, depending on the external-, domestic circumstances, namely party-ideological and state-pragmatic.

Keywords: national socialism, period, policy, transformation, ideology, party, repressions, church.

Постановка проблеми. Проблема налагодження взаємовигідного державно-релігійного діалогу між церковними організаціями та державними установами не втратила своєї актуальності. Історичний досвід цього діалогу різноманітний і повний протиріччя; його дослідження може бути корисним як для релігійних організацій, так і для держави чи суспільства. В цьому плані варто враховувати болючий досвід взаємовідносин християнських церков у націонал-соціалістичній Німеччині в 1933-1941 рр. для поглибленого вивчення тенденцій релігійної політики на теренах окупованої України, як складової трансформаційних змін у сфері релігійного життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасну історіографію, яка окреслювала положення християнства в Третьому Рейху, можна поділити на дві групи, залежно від підходу осмислення ідейно-духовного базису нацистської держави, а саме: «містичний» та «фактологічний». Дослідники першої групи дотримуються екзотеричної лінії в історії Третього Рейху, часто замінюють відсутні документи авторськими версіями, гіпотезами та припущеннями. Дослідження цього табору прикуто до пошуку окультичного коріння Третього Рейху, і лише частково концентрується увага на взаємовідносинах християнства та нацизму. Однак плюралізм авторських припущень цього табору призводить

© М.В. Дробот, 2014

до певної стратифікації цієї групи, яка обумовлюється пошуком причини у «таємній історії», що породила ту чи іншу політичну акцію у взаємовідносинах із церквою. Цей методичний підхід можна прослідити у сучасній «містичній» історіографії на пострадянському просторі в праці С.В. Зубкова «Третій Рейх під знаменом окультизму» [6], який виявляє причину протистояння нацизму і християнства у містичному трактуванні «релігії крові та ґрунту» та її підсвідомому сприйманні, як архетипу.

«Фактологічна» група історіографії Третього Рейху концентрує увагу на широкому залученні та аналізі доступної джерельної бази. Опонуючи «містичній» історіографії німецький історик К. Лінденберг у своїй роботі «Технологія зла...» [7] критикує «методику гіпотез» та простежує механізми приходу нацистів в умовах політики Веймарської республіки – «творення штучної кризи». Інший німецький історик Н. Фрай у праці «Держава фюрера...» [16] називає – схожі ідейні позиції нацизму та протестантизму на перших етапах влади Гітлера обумовлювали позитивні взаємовідносини між ними. Пострадянські історики цієї групи приділяють певну увагу на витoki нацизму та систему взаємовідносин його із християнством. Історик Д. Поспеловський у роботі «Тоталітаризм і віросповідання» [10] розглядає взаємовідносини нацизму та християнства через призму взаємодії тоталітарного режиму із релігійною практикою. Дослідник Д. Жуков у своїй книзі «Окультизм у Третьому рейху» [5] відстоює думку про «християнське коріння Третього рейху», на протигагу «містичній» історіографії «сатанинського коріння», опираючись на почерпнуті з історичної літератури дані про політику рейху по відношенню до християнства і акцентуючи увагу на численних фотографіях, доступних нині в Інтернет-мережі, де ієрархи церкви відображені поруч із нацистськими лідерами, - і приходять до висновку про константний «християнський рейх». Однак величезна кількість документально підтверджених фактів говорить про протилежне, що знаходить своє відображення у працях В. Родіонова «Расові міфи нацизму» [13], Л. Бровко «Церква і Третій Рейх» [2] та М. Шкаровського, який присвятив свою працю «Хрест і Свастика. Нацистська Німеччина і Православна церква» [18] взаємовідносинам православ'я та нацистської влади на теренах Третього Рейху та на окупованих ним територіях, опираючись на німецькі архіви.

Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі основних періодів трансформаційних змін нацистської політики в релігійному житті Німеччини протягом 20-х – 40-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Сутність «нацистського богобудівництва» 1930-40-х рр. полягала в трансформаційній взаємодії церкви

та держави. Державно-церковний діалог проходив у площині суспільно-політичного життя Німеччини і залежав від зовнішньодержавних та внутрішньопартійних ситуацій. І тому трансформація державно-церковного діалогу набуває, за певними характерними рисами, наступної періодизації:

1. Період націонал-соціалістичного осмислення системи відносин із церковним життям суспільства 1920-1933рр., який характеризується політизацією нацизму через витворення програмних засад НСДАП та поява світоглядних теорій членів партії по відношенню до релігійного життя суспільства Веймарської республіки Німеччини.

2. Період державного прагматизму Третього Рейху в релігійному питанні 1933-1934рр., який характеризується «еволюційною» уніфікацією німецького суспільства в гітлерівське «народне суспільство».

3. Період партійно-ідеологічного домінування в нацистській релігійній політиці щодо християнських спільнот Німеччини, який характеризується антирелігійними репресіями 1934-1935 рр.

4. Період тимчасової нормалізації державно-церковних відносин 1935-1936 рр., який характеризується утворенням Міністерства церковних справ, толерантного фасаду нацистського режиму до церкви.

5. Період релігійних репресій в умовах державно-церковного протистояння 1936-1938 рр., який характеризується формалізацією політичної ролі Міністерства церковних справ та переважанням впливу у релігійній політиці радикальної партійної ідеології НСДАП.

6. Період недовговічного «громадянського миру» для Німеччини та проведення експериментування моделі нової релігійної політики на інкорпорованих територіях 1938 – 1941 рр.

Перший період розпочався із події 1920 р. заснування Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії. Еклектична програма НСДАП, під пунктом №24, проголошувала, що вона «представлятиме точку зору позитивного християнства» [11]. Нове релігійне вчення «позитивного християнства» мало базуватися на релігійно-філософських фантазіях аріософії, пангерманізму, расизму та неопоганства (неовотанізму), які мали бути закріплені переконаннями чи соціальними забобами і соціальними цінностями груп німецького суспільства [4, с. 9]. Зміст «позитивного християнства» спробував розкрити партійний ідеолог А. Розенберг в 1930 р. у книзі «Міф ХХ століття». В ній пропонувалась паралельно із новою теорією суспільного розвитку і нова релігія, яка мала б опиратися на вчення про кров та расу та на відкритий розрив із моральними принципами християнства. Лише деякими зовнішніми елементами християнства Розенберг згоджувався

наділити «німецьку церкву» нового типу, створення якої відповідало бажанню північної расової душі придбати «германську релігію майбутнього» [14].

Один із практичних кроків придбання «германської релігії майбутнього» для північної расової душі виражався утворенням всередині Лютеранської Церкви руху «Німецьких християн» у 1932 р., який задавався ціллю створити «німецьку церкву» нового типу, яка мала керуватися гаслом: «Один народ – один Бог – один рейх – одна Церква!» [8]. Поява цього руху під таким гаслом у середовищі протестантизму пояснюється тим, що Лютеранська Церква була роздроблена на незалежні земельні церкви, що посилювало антиреспубліканські та націоналістичні настрої, які виливалися в бажання мати єдину «імперську церкву» на чолі з «імперським єпископом».

Другий період розпочався отриманням державної влади керівниками НСДАП. Члени якої мали різноманітні погляди на взаємовідносини із християнськими конфесіями, деякі його діячі вважали можливим повністю підкорити їх, використовуючи у власних цілях. Насамперед, дана позиція відносилась до руху «Німецьких християн», який навесні 1933 р. активізував свою діяльність вимагаючи змін у церковній організації, яка й була законодавчо оформлена 14 липня 1933 р. наказом рейхстагу про нову імперську церкву. Згідно з наказом мали проводитися вибори першого імперського єпископа, які пройшли в активізації акції протесту і пропаганди «Німецьких християн», яка змусила самого фюрера однозначно висловитися на користь Мюллера [16, с. 70]. Його перемога на виборах перетворила рух «Німецьких християн» в «Євангельську Церкву німецької нації», яка була покликана явити усьому світу «германського Христа деюдаїзованої церкви» [1, с. 8, 325]. «Деюдаїзація церкви» розпочалося в душі прагматичного нацизму, створенням в Ейзенхарті «Інституту дослідження єврейського впливу на німецьке церковне життя». Сутність роботи якого полягала по заяві єпископа Штаедельса в березні 1942 р. на спеціальному засіданні в Германштадті: «Ми за можливе більш повне виключення Старого Заповіту із релігійного життя німців і, відповідно, також із євангельського викладання релігії» [18, с. 34]. Цілий ряд німецьких теологів зайнялися коргиуванням християнства для вироблення нового порядку в євангельських церквах із врахуванням вимог часу. Так, наприклад, у 1934 р. 25 тезисів неорелігії опублікував професор богослов'я Е. Бергман керуючись своїм переконанням: «Або у нас буде німецький бог, або не буде нікого. Ми не можемо преклоняти коліна перед всезагальним Богом, який приділяє більше уваги французам, ніж нам...» [8].

НСДАП вороже відносилась до Католиць-

кої Церкви через її суворий догматизм і широкий міжнародний вплив. Тим не менше, Гітлер постійно заявляв, що новий уряд ставить своєю цілю створення придатних умов для релігійного життя, і на кінець березня 1933 р. дав обіцянку укласти конкордат із папським престолом, яка була реалізована 20 липня 1933р. Францом фон Папенем, який у своїх мемуарах оцінював релігійну політику Гітлера через власну персону: «Доки я зоставався активним членом уряду рейха, інакше говорячи – до 30 червня 1934р., у мене зберігалось достатнього впливу на Гітлера, щоб досягати можливого більш повного виконання умов конкордату» [9, с. 464-472]. Але сам Гітлер пояснював цей акт політичної волі у вузькому колі: «Італійські фашисти в ім'я Господне віддають перевагу миритися із Церквою. Я вчиняю так само. Чому б і ні. Але це не втримає мене від того, щоби викоринити християнство в Німеччині, знищити його повністю до найдрібнішого коріння...» [12, с.51]. Влітку 1933 р. Гітлер розпустив усі католицькі партії і об'єднання, і надав підтримку новоявленому маловпливовому руху «автокефалів», які виступали за відокремлення німецьких католиків від Ватикану [15]. Заявляючи при цьому, що «Німецькі християни», Германська Церква, християни-автокефали – яка старовина. Я вже знаю, що прийде їм на зміну. І в свій час я це реалізую. Без власної релігії німецький народ не встоїть. Що це за релігія, ніхто ще не знає...» [12, с. 54].

Третій період настав із 24 січня 1934 р., коли Гітлер доручив Розенбергу контроль над духовним і світоглядним вихованням членів НСДАП, що було значним ударом по настроях значної частини церковних кіл, які виступають за співробітництво з нацистським урядом. Автор «Міфу ХХ століття» зоставався лідером радикалів нацистської партії, які виступали за революційне ліквідування християнства. Крім цього, в 1934 р. твір Розенберга був внесений Католицькою Церквою в «Індекс заборонених книг», і енергійний ворог націонал-соціалізму мюнхенський кардинал Міхаель фон Фаульхабер, який ще до цього у своїх чотирьох Різдвяних проповідях грудня 1933 року виступив проти нацизму, у виступу на конференції єпископів 1934 р. піддав твір Розенберга гострій критиці [8]. А католицький діяч єпископ Мюнстера граф Клемент фон Гален у своєму Пастирському посланні до пасти на Великий піст у січні 1934 року виступив проти релігійної політики нацистів. Опозицію зайняли і лютеранські пастори об'єднавшись в Надзвичайну пасторську лігу, яка проголосила себе «правочинною Німецькою Євангельською Церквою» 31 травня 1934 р. і стала називатися «Сповідницькою Церквою». Вона відмовилася визнати владу імперського єпископа Мюллера і оголо-

сила про несумісність християнських догматів із «арійським» світобаченням та нацистською політикою. Поява зростаючої конфесіональної опозиції «Сповідницької Церкви» нацистській політиці знаменувало занепад руху «Німецьких християн». Дана ситуація змушувала імперського єпископа проводити посередницьку політику, а партійну еліту НСДАП займати тимчасовий нейтралітет у міжконфесійних взаєминах Лютеранської Церкви.

Поява «Сповідницької Церкви» і критика нацизму церковними колами давали привід для антирелігійних акцій в руслі боротьби із політичними опонентами. Міністр внутрішніх справ В. Фрік активно включився в цю антицерковну кампанію 1934 р. під гаслом «деконфесіоналізації суспільного життя», яка полягала в ліквідації багатьох релігійних суспільних організацій, закритті приходських шкіл, конфіскації церковної власності, звільненні із державної служби активних християн, обмеженні можливостей у проповіді чи вигнанні закордон пасторів. Аналогічні гоніння, розпочаті проти лютеран, із березня 1935 р. захопили і католиків [18, с. 38]. А НСДАП взяла курс на дистанціювання від Церкви для витворення власних нехристиянських форм життя та дехристиянізації селянства, яка реалізовувалась через проведення регулярних антихристиянських зборів керівників нацистських організацій у сільській місцевості, на яких репрезентувалися елементи нової релігії і їх символічне значення [12, с. 57-58]. Основна увага НСДАП направлялася на виховання молоді в рядах «Гітлерюгенда» в дусі мілітаризму та антихристиянства, яке виражалось у виконанні пісень, присвячених нацистським кумирам типу молодого функціонера НСДАП Х. Васселя та звертань до «нового бога» в «заклинаннях і моліннях» до і після шкільних сніданків, обідів, вечер, організованих у рамках благодійницьких програм націонал-соціалістів по містах Німеччини [8].

На четвертий період настала тимчасова нормалізація різко загострених відносин із Церквою шляхом підписання на 16 липня 1935р. наказу про створення Рейхсміністерства церковних справ. Міністром був призначений член НСДАП із 1925 р. прусський міністр юстиції Ханс Керл, який належав до числа партійних ідеалістів, які синтезували націонал-соціалізм із християнством. Його програма проголошувала: «Церкви обох конфесій отримують державну допомогу і підтримку, але вони будуть обмежені чисто релігійною сферою» [18, с. 41]. А публічне пояснення 8 серпня 1935 р. відокремлювало міністра від розенбертівського напрямку релігійної політики НСДАП, спрямованої на радикальне розділення Церкви і держави, оскільки був переконаний в необхідності їх тісної взаємодії. Дії новоспеченого міністра та приєднання Рейн-

ської зони надали змогу забути антицерковні репресії багатьом церковним ієрархам. Так наприклад, кардинал Шульте в Кельнському кафедральному соборі виражав вже хваління Гітлеру за «повернення нашої армії» [17, с. 65].

Великі повноваження Керла, із-за його недостатньої політичної ваги, формалізувалися й надавали його заявам декларативного характеру. Доказовим випадком стала реакція на видання літом 1936 р. одного «процерковного» наказу міністра. Керл був терміново викликаний в Оберзальцберг до Гітлера, де знайшов присутніми усіх рейхслайтерів, які, зайнявши радикальну позицію, примусили Керла скасувати наказ. Тяжким ударом для міністра була також невдача його плану створення Імперського церковного комітету, тобто державно-церковного правлячого органу. В цей час активізував свою антицерковну діяльність Г. Гімmlер на чолі СС, що набувало рис своєрідного ордену із антихристиянською сутністю, яка мала прояви: у святах, що відмічались по рунічному зодіакальному колу, поклонінні вогню і т. д. В системі виховання членів органу проголошувався принцип боротьби із п'ятьма головними ворогами націонал-соціалізму: євреями, масонством, марксизмом, лібералізмом і Церквою, яка оголошувалась найбільшою конфронтуючою силою із них проти націонал-соціалістичного світогляду [18, с. 43]. Фактично, міністерство церковних справ стало відігравати роль толерантного фасаду нацистського режиму до церкви, інколи вводячи в оману представників іноземних ЗМІ про свободу віросповідання в Третньому Рейху, хоча арештам продовжували піддавати протестантських пасторів [17, с. 73, 84].

П'ятий період настав на кінець 1936 р., коли відбулась консолідація антихристиянської еліти НСДАП довкола Партійної канцелярії для проведення антицерковних акцій, при існуванні Міністерства церковних справ, яке втрачало свій малозначний вплив, що навіть наприкінці 1936 р. міністру Керлу було внесено план денонсації конкордату із Ватиканом. На цю політичну ситуацію римський папа видав енцикліку від 14 березня 1937 р. до німців-католиків «Mit brennender Sorge» («З глибокою тривоگو»), яка обвинувачувала антихристиянську сутність націонал-соціалізму і невідповідність його догматам християнства. На опублікування енцикліки нацистський уряд відповів конфіскацією гестапо примірників енцикліки в друкарнях та репортажем міністра пропаганди Геббельса про події в бельгійському монастирі, де монах на сексуальному ґрунті вбив дитину, що послугувало для судових процесів над католицькими священиками за звинуваченням у сексуальних збоченнях. Якщо священнослужителів лише у виключних моментах відправляли до концтабору, то на цей

час ситуація змінилася, і на 1938 р. в «спеціалізованому» на духівництві таборі Дахау під Мюнхеном знаходилося вже 304 священники, пізніше, в роки війни, було вже 2720 священників, багато хто загинув там від голоду, побоїв або в газових камерах [18, с. 47]. Цілі цих репресивних процесів Гітлер у бесіді з Геббельсом 12 травня 1937 р. зазначав: «Ми повинні зігнути Церкву і перетворити її в нашого слугу. Целібат скасувати, експропріювати церковне майно. Заборонити вивчати теологію до 24 років. Цим ми віднімемо у них кращу зміну. Монастирі розпустити, виховання у Церкві вилучити. Тоді вони будуть їсти в нас з рук. Але першочергове - процеси...» [3].

Перспективно, пряма конфронтація загрожувала саме Ватикану, але розпочата територіальна експансія і підготовка до війни переключили основну увагу Гітлера від антицерковних акцій і змусила його персонально дистанціюватися, що посилює боротьбу між членами НСДАП, а саме: ідеалістами на чолі з Керлом із однієї сторони та радикалами на чолі із Борманом – із іншої. Борман висував ідею повного відокремлення держави від Церкви, щоб позбавивши останню всіх привілеїв, шляхом децентралізації і роздроблення її на окремі приходи максимально знесилити, а в потрібний момент взагалі ліквідувати. А Керл обґрунтовував свою модель лояльної централізованої державної Церкви. Виступаючи у Фульді 24 листопада 1937 р. заявив, що націонал-соціалізм являється релігійним рухом, який визнає зв'язок із Христом і божественну світобудову, підкреслюючи: «Ми вважаємо власним обов'язком, при будь-яких обставинах, гарантувати німцям релігійну свободу. Самостійний вибір релігійної общини являється персональним правом особистості». А 1 грудня 1937 р. міністр заявив, що якщо міркувати життєво, а не догматично, то євангельські слова і діла Христа не суперечать націонал-соціалізму, додавши: «Ціллю націонал-соціалістичної церковної політики являється повна рівність різноманітних релігійних спільнот». На березень 1938 р. Борман, при підтримці органів імперської безпеки, припинив усі спроби Керла по створенні «лояльної» Церкви, перемінивши його погляди.

На кінець 1930-х рр. та початок 1940-х рр. припадає шостий період трансформаційних взаємин церкви та держави. Аншлюс Австрії в березні 1938р. надав перспективу М. Борману реалізувати новий правовий статус Церкви на вільній від конкордату території «Остмарка». 28 квітня 1939 р. був прийнятий «Закон про реєстрацію церковних внесків в землі Австрія», який обмежив права релігійних організацій. На травень 1939 р. Борман намагався розширити австрійські правила на землю Баден, але фюрер залишив офіційно-правовий статус Католицької і Лютеранської Церков на

території «старого рейху» в цілому незмінним, хоча позиції міністра церковних справ все більше і більше ослаблювалися, і в грудні 1941 р. Гітлер відправив його у відставку.

Історик М. В. Шкаровський, опираючись на результати власного історичного дослідження ґрунтованого на німецькій архівній базі, зазначає, що вірогідно на 1939 р., відомство рейхсляйтера Розенберга розробило «План націонал-соціалістичної релігійної політики», який переслідував реалізацію поетапного знищення Церкви та створення офіційної, обов'язкової для всіх громадян «державної релігії». Але поряд із нею проголошувалася релігійна свобода у приватному житті, яка мала втілюватися через дозволені релігійні спільноти, які повинні слідувати «германським моральним і расовим почуттям», але явна увага віддавалася «германсько-нордичному релігійному руху», а традиційні християнські конфесії пропонувалося поступово привести до самоліквідації. Даний план був розрахований на 25 років і включав також методи боротьби із католиками і лютеранами. На першому етапі неопоганський германський рух за віру повинен зоставатися «по тактичних міркуваннях без державного визнання в якості релігійної спільноти». Через 10-15 років ситуацію планувалося змінити: «Держава визнає германсько-нордичний релігійний рух. Він базується на історично основаній вільній від християнства релігії і розвиває відповідно державній релігії релігійні форми у приватному житті». На цьому проміжному етапі ставилася ціль – еволюційна зміна старшого процерковного покоління – на молодь виховану в націонал-соціалістичному дусі, і приблизно через 25 років державна релігія набере сили [18, с. 50-51].

Із 1 вересня 1939 р. Гітлер, керуючись прагматизмом, підтримав у критичний період ідею «громадянського миру» серед німецького суспільства для тимчасового послаблення тиску на Церкву заявивши, що «будь-яка акція проти Католицької і Протестантської Церков на час війни забороняється», а на липень 1940 р. цей наказ було повторено. Але від кінцевої цілі – знищення Церкви Гітлер не відмовився, закінчивши «французький похід» осінню 1940 р., згодившись на появу указу міністерства праці Р. Лея від 29 вересня 1940 року про заборону вступу в монастирі та на проведення експерименту нової моделі релігійної політики на всій території майбутнього Третього Рейху М. Бормана. Експериментальним полігоном була обрана приєднана до Німеччини після розгрому Польщі область Вартегау із центром в Познані. Експеримент проходив за «червневим» проектом переданим 10 липня 1940 р. у Познань. Проект забороняв у «13 пунктах» церкві всі види діяльності, крім богослужбової, повністю витісняв із суспільного життя, і, до того ж,

розробити її на частини, які не повинні мати спілкування і самоліквідуватися. Акції в Вартегау маскувалися заявами про необхідність повного відокремлення Церкви від держави, але фактично встановлювався тотальний державний контроль над церковною діяльністю, заклавши 97 % храмів і монастирів, більше 90 % із 1900 священників було репресовано [18, с. 53-54].

В травні 1940 р. та в січні 1941 р. секретні накази Партійної канцелярії отримали СД та гауляйтери на право конфіскації монастирської нерухомості. Жертвою цієї акції за півріччя стали 120 монастирів, які відводилися для відпочинку членів партії. На травень – червень 1941 р. церковна преса була майже вся заборонена. 29 травня 1941р. Борман став головою Партійної канцелярії, набувши в жовтні права від фюрера давати вказівки по церковних питаннях на приєднаних територіях до Третього Рейху. Отримавши такі права, Борман розіслав усім гауляйтерам імперії свій лист «Відношення націонал-соціалізму і християнства», який оголошував несумісність націонал-соціалістичних і християнських концепцій [8]. Заявлена радикальна позиція листа змусила Гітлера відізвати, оскільки планував відновити прагматичну політику «громадського миру», хоча і повністю розділяв позицію даного листа. До середини 1941 р. в колі свого оточення фюрер став говорити про те, що, закінчивши війну, вирішить «церковну проблему». А саме: працівникам Міністерства церковних справ стали відомі слова, сказані Гітлером Герингу, що після війни він вийде із церкви, й народ, тріумфуючи, піде за ним. Зі своєї сторони Й. Геббельс в пропагандистських цілях 17 червня 1941 р. видав наказ «прикрутити занадто різку антицерковну пропаганду», яку мав намір продовжити лише після війни [3].

Висновки. Отже, релігійна політика НСДАП пройшла трансформаційні змінні періоди, яких автор, умовно виокремлюючи, налічує шість. Перший період (1920-33 рр.) набуває тенденцію політизації релігійного мислення

послідовників аріософії, пангерманізму, антисемітизму і вотанізму та оформлення партійної організації і її ідеології. Другий період (1933-34 рр.) характеризується тенденцією еволюційної уніфікації релігійного життя німецького суспільства до поміркованого трактування партійного поняття «позитивного християнства». Третій період (1934-35 рр.) носив репресивну тенденцію відносно релігійних громад, що пояснюється домінуванням релігійної ідеології НСДАП над державним прагматизмом. Четвертий період (1935-36 рр.) проявив тенденцію до створення толерантного фасаду релігійної політики нацистської влади, в утворенні міністерства церковних справ, для міжнародної спільноти. П'ятий період (1936-38 рр.) набуває тенденції формалізації ролі створеного міністерства у справах церкви, завдяки постійному протистоянню впливові радикальному елементу партійної ідеології та зовнішньополітичних змін. У шостому періоді (1938-41 рр.) проявилася тенденція-відповідь на потреби часу та партії, яка характеризувалася позицією «громадського миру» та моделюванням нової релігійної політики на інкорпорованих територіях Австрії та Польщі.

Отже трансформація нацистської релігійної політики Третього Рейху проходила умовно через шість трансформаційних періодів, які змінювали одним одним залежно від домінування одного з двох чинників нацистської релігійної політики (партійно-ідеологічного чи державно-прагматичного). Партійно-ідеологічний чинник проявлявся у тих періодах, які припадали на мирні часи діяльності Німеччини на зовнішньополітичній арені, що обумовлювалося бажанням радикально уніфікувати суспільну свідомість німецького народу під ідеологічну парадигму партії. Державно-прагматичний чинник переважав на тих періодах трансформаційних змін, які припадали на часи агресивної політики Німеччини відносно своїх сусідів. Саме це змушувало партійних радикалів поступитися державним прагматикам, які відстоювали «еволюційну уніфікацію» Німеччини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бонхеффер Д. Сопротивление и покорность. - М.: Прогресс, 1994. - 344 с.
2. Бровка Л. Н. Церковь и Третий рейх. - М.-Спб.: Алетейя, 2009. - 471 с.
3. Геббельс Й. Дневники [Електронний ресурс]. - Режим доступу до кн.: <http://militera.lib.ru/db/goebbels/index.html>
4. Гудрик-Кларк Н. Оккультные корни нацизма. Тайные арийские культы и их влияние на нацистскую идеологию. - СПб.: Евразия, 1993. - 338 с.
5. Жуков Д. Оккультизм в Третьем Рейхе. - М.: Язуа, 2006. - 320 с.
6. Зубков С. В. Третий рейх под знаменем оккультизма. - М.: Вече, 2007. - 304 с.
7. Линденберг К. Технология зла. К истории становления национал-социализма. - М.: Энигма, 1997. - 112с.
8. Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма [Електронний ресурс]. - Режим доступу до кн.: http://propagandahistory.ru/books/Dzhordzh--Mosse_Natsizm-i-kultura--Ideologiya-i-kultura-natsional-sotsializma
9. Папен фон Франц. Вице-канцлер Третьего рейха. Воспоминания политического деятеля гитлеровской Германии. 1933- 1947. - М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. - 320 с.

10. Поспеловский Д. В. Тоталитаризм и вероисповедание [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кн.: http://www.krotov.info/history/20/pospelovs/pospel_01.html
11. Програма NSDAP «25 пунктів» [Электронный ресурс]. – Режим доступа до док.: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920.Hitler.php>
12. Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны. – М.: Миф, 1993. – 589 с.
13. Родионов В. Расовые мифы нацизма. – М.: Яуза, 2010. – 384 с.
14. Розенберг А. Миф XX века. – Режим доступа до кн.: http://royallib.ru/book/rozenberg_alfred/mif_hh_veka.html
15. Третий Рейх: власть и религия. «Заявление» бывшего начальника отдела IV управления РСХА К. Нейгауза / Публ. Одинцова М.И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до док.: <http://www.rusoir.ru/president/works/111/>
16. Фрай Н. Государство фюрера. Национал-социалисты у власти: Германия, 1933 – 1945 гг. - М.: РОССПЭН, 2009. – 255 с.
17. Ширер У. Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента. - М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. – 508 с.
18. Шкаровский М. В. Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная Церковь. – М.: Вече, 2007. – 506 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2014

REFERENCES:

1. *Bonkheffer D.* Soprotivlenye u pokornostj (Resistance and humility). Moscow, 1994. 344 p.
2. *Brovko L. N.* Cerkovj y Tretjy rejkh (Church and Third Reich). Moscow, 2009. 471 p.
3. *Ghebbeljs J.* Dnevnyky (Diaries). Regime to access: <http://militera.lib.ru/db/goebbels/index.html>
4. *Ghudryk-Klark N.* Okkultnyie korni natsizma. Tainnye ariyskie kul'ty i ih vliyanie na natsistskuyu ideologiyu. (Occult roots of Nazism. Secret Aryan cults and their influence on nazi ideology). Sankt-Peterburg., 1993. 338 p.
5. *Zhukov D.* Okkul'tyizm v Tretj'em Rejkhe (Occultism in the Third Reich). Moscow, 2006. 320 p.
6. *Zubkov S. V.* Tretjy rejkh pod znamenem okkul'tyizma (The Third Reich under the banner of occultism). Moscow, 2007. 304 p.
7. *Lyndenbergh K.* Tekhnologhyja zla. K ystorry stanovleniya nacyonal-socyalyzma (Technology evil. On the history of the formation of National Socialism). Moscow, 1997. 112 p.
8. *Mosse Dzh.* Nacyzm y kul'tura. Ydeologhyja y kul'tura nacyonal-socyalyzma (Nazism and culture. Ideology and Culture of National Socialism). Regime to access: http://propagandahistory.ru/books/Dzhordzh--Mosse_Natsizm-i-kultura-Ideologiya-i-kultura-natsional-sotsializma
9. *Papen fon, Franc.* Vyce-kancler Tretj'egho rejkha. Vospomynanyja polytycheskogho dejatelja ghytlerovskoj Ghermany. 1933–1947 (Vice-Chancellor of the Third Reich. Memories politician Hitler's Germany. 1933-1947). Moscow, 2005. 320 p.
10. *Pospelovskij D. V.* Totalytaryzm y veroyspovedanye (Totalitarianism and religion). Regime to access: http://www.krotov.info/history/20/pospelovs/pospel_01.html
11. Proghrama NSDAP «25 punktiv» (The program NSDAP is «25 points»). Regime to access: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920.Hitler.php>
12. *Raushnyng Gh.* Ghovoryt Ghytler. Zverj yz bezdny (Talks Hitler. Beast from the Abyss). Moscow, 1993. 589 p.
13. *Rodyonov V.* Rasovye myfy nacyzma (The Racial myths of nazism). Moscow, 2010. 384 p.
14. *Rozenbergh A.* Myf XX veka (The myth of the twentieth century). Regime to access: http://royallib.ru/book/rozenberg_alfred/mif_hh_veka.html
15. Tretjy Rejkh: vlastj y relyghyja. «Zajavlenye» byvshhego nachal'nyka otdela IV upravlenyja RSKhA K. Ne-jghauza / Publ. Odyncova M. Y (The Third Reich: the power and religion. «Statement» of the former head of the department IV RSHA K. Neuhaus). Regime to access: <http://www.rusoir.ru/president/works/111/>
16. *Fraj N.* Ghosudarstvo fjurera. Nacyonal-socyalysty u vlasty: Ghermanyja, 1933 – 1945 ghgh (State Fuhrer. National Socialists in power: Germany, 1933 - 1945). Moscow, 2009. 255 p.
17. *Shyrer U.* Berlynskyj dnevnyk. Evropa nakanune Vtoroj myrovoj vojny ghlazamy amerykanskogho kore-spondenta (Berlin Diary. Europe before World War II through the eyes of American Mem.). Moscow, 2002. 508p.
18. *Shkarovskij M. V.* Krest y svastyka. Nacystskaja Ghermanyja y Pravoslavnaja Cerkovj (Cross and swastika. Nazi Germany and the Orthodox Church). Moscow, 2007. 506 p.

Дробот Микола Васильович – студент
Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова
Адреса: 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9
E-mail: nickvadro@hotmail.com

Drobot Nickolay Vasilievich – student
National pedagogical Dragomanov university
Address: 9, Pyrohova str., Kyiv, 01601
E-mail: nickvadro@hotmail.com